

§ 8.

МОСКВОФІЛЬСЬКИЙ РУХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (СЕРЕДИНА ХІХ – ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

Плекан Ю. В.

Розглядається історія зародження, становлення, розвиток та поширення москвофільства у Галичині в середині ХІХ ст. Взаємовідносини москвофільських діячів з іншими суспільно-політичними та культурними організаціями та діячами краю, вплив російського та австрійського урядів на розвиток та зміну зовнішньополітичних орієнтирів москвофілів, їх діяльність у представницьких органах Галичини та Австро-Угорщини.

Ключові слова: Галичина, Австрія, русофільство, греко-католицьке духовенство, язичіє, москвофіли, Росія, галицька автономія, сейм.

Передумови виникнення та поширення москвофільства в Галичині (40-60-ті роки ХІХ ст.). Перебуваючи з 1772 року під владою імперії Габсбургів, західноукраїнські землі у першій половині ХІХ ст. були занедбаним краєм як економічно, так і культурно. Провідне місце серед українського громадянства займало уніатське духовенство, яке характеризувалось значним консерватизмом, позитивним ставленням до давніх галицьких церковних традицій, церковнослов'янської мови, старого письменства. Церковна ієрархія неприхильно ставилась до нових культурних течій, уподобань, настроїв, а маючи у своїх руках ще й цензуру, не допускала до розвитку літератури на основі живої народної мови.

Цінними та цікавими є “Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 р. та 1840 р.” Михайла Тершаковця, які дають можливість зрозуміти, які процеси

відбувалися в національно-культурному житті тогочасної Галичини. Зокрема, автор відзначає: “Чинниками, які придушували розвиток галицької літератури, свідомо чи несвідомо, були центральний та краєвий уряд зі своїми цензорами, митрополит М. Левицький, несвідома громадськість, що переходила раз в польський, раз в московський табір” [51, 4].

Австрійський уряд вже тоді вважав руського селянина та попа “тірольцями сходу”, як це впливає з думки москвофільського діяча початку ХХ ст. І. Свенціцького, висловленої ним у праці “Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ І-ую пол. ХІХ в.”. Зокрема, він зауважує: “В среде же самых живых деятелей возрождения І. Левицкаго, Лозинскаго, Зубрицкаго, Головацкаго, Шашкевича и Вагилевича созрели совершенно другія идеи (інші ніж у Погодіна), вроде созданія народной литературы русско-польских отношеній, – решаемых и поддерживаемых австрийским правительством” [51, 5].

Як один, так і другий уряд були прихильні до побажань та настроїв галицьких русинів, доки вони не виходили поза межі пасивності, тобто були нічим. Коли ж вони почали проявляти себе активно, наприклад, висловлювали своє ставлення до своїх сусідів, хоча б і в давнині, тоді пригадували, що “тірольцям сходу” не личить таке робити. Також австрійський уряд боявся будь-яких комбінацій на тему Галичина – Україна, з однієї сторони, та Австрія – Росія, з іншої.

Реформи періоду освіченого абсолютизму, що охоплювали всю Австрію, хоча й не були доведені до кінця, все ж розбудили український дух серед усіх станів галичан. Так, молоді священники в Перемишлі на чолі з єпископом І. Снігурським та крилошанином І. Могильницьким заснували при греко-католицькій капітулі “Товариство галицьких греко-католицьких священників” [23, 2]. Воно ставило собі за мету ширити науку між селян, видавати для них книжки мовою, зрозумілою їм.

У 30-х роках ХІХ ст. серед галицької спольщеної інтелігенції знайшлися люди, які, спостерігаючи, як розвиваються інші народи,

зрозуміли, що потрібно розвивати мову свого народу, сприяти тому, щоб вона стала мовою всього народу в усіх проявах життя. Цими людьми, яким судилося стати лідерами національного відродження Галичини, були три львівські семінаристи – Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький [31, 243]. У 1832 р. вони утворили гурток, відомий під назвою “Руська Трійця”, який ставив собі за мету піднести український діалект, звільнений від церковнослов’янських та чужомовних “вишуканостей”, до рівня літературної мови. Вони відзначалися високою національною свідомістю: ще в юності захопилися ідеєю відродження слов’янських народів, з заходу їх надихав приклад наростаючого чеського національного руху, ідеї польського романтизму. Велике значення мав вплив українського письменства в Росії, зв’язок “Руської Трійці” з такими українофілами, як І. Срезневський, М. Максимович та Й. Бодянський.

У 40-х роках ХІХ ст., хоч і не регулярно, різними шляхами в Галичину попадали окремі російські журнали та книги. Ряд цінних відомостей з цього приводу містить листування Я. Головацького. Так, Д. Зубрицький, один із відомих представників західноукраїнської інтелігенції, у листі від 05 жовтня 1844 р. запитує Я. Головацького, чому той не повертає журнал “Отечественные Записки” і не спішить отримати наступні номери журналу [5, 129]. Я. Головацький писав у свою чергу: “Отечественные Записки” я вислав Вам ... І думаю, Ви до цих пір вже отримали їх... Якщо Ваша ласка, то вишліть і решта шість томів для прочитання в Коломию поштою...” [5, 129 – 130].

Чеський письменник Карел Зап у своєму листі від 11 червня 1845 р. повідомляє Я. Головацького, що він пересилає до Львова книжки, виписані ним через Бодянського з Росії [5, 149]. З листа ми довідуємося назви 129 книг, серед них – усі номери журналу “Москвітянин” за 1841 – 1843 роки, “Русские летописи”, “История Малой России” Бантыш-Каменского, “Энеида” і “Наталка Полтавка” Котляревського, “История государства Российского” Карамзіна, “Тризна” і “Гамалія” Шевченка, “История древней русской словесности” Максимовича, чотири томи творів Гоголя.

У висловлюваннях Я. Головацького дуже часто змішуються поняття “руський” у його прямому значенні та “руський” у значенні “український”. Він говорить про “Историю руського народа” Полевого як про російську книжку, російським твором він називає і “Малороссийские песни” Максимовича. “Русскими” називав Я. Головацький не тільки великоросів, а й себе, і своїх друзів-галичан, і всіх українців [31, 21].

Дослідник В. Малкін вважає, що тлумачення Я. Головацьким поняття “руський” є одним із проявів його русофільських поглядів. На думку автора, безумовно й те, що ці погляди Я. Головацького в якійсь мірі поділяли й інші члени гуртка [31].

Галицьке громадянство в той час було дуже консервативним і тому обережно та з недовірою ставилося до будь-яких нових поглядів та ліберальних ідей. Серед деяких представників старшого покоління, які хоч і любили свою галицьку “Русь”, але не бачили можливостей піднесення її з упадку власними силами, все більше вкорінюється думка, що єдиний порятунок для тої “Русі” – опертися на могутню Росію й, замість творити власне письменство (Ю. П. – літературу) й культуру на основі народної мови, ліпше прийняти розвинену російську мову з її багатим письменством. Це був початок так званого літературного москвофільства в Галичині, корінь якого лежав у зневірі у власні сили й захоплення примарою великої й могутньої Росії, яка, мовляв, визволить і ошчасливить всі слов’янські народи [26, 530]. При таких настроях галицького громадянства зусилля “Руської Трійці” збудили національну свідомість, спонукали до практичної праці на користь народу.

Тогочасний галицький діяч О. Партицький згадував, що у 1837 – 1838 рр. у Галичині були три суспільні напрямки: виключно народна група під проводом М. Шашкевича, метою якої було зближення з Наддніпрянською Україною; виключно галицька під проводом єпископа Г. Якимовича, яка бажала утворити власними силами галицьку мову при допомозі церковнослов’янської мови, і російська під проводом Й. Левицького, яка ставила перед собою завдання

сприяти вживанню серед галичан мови Державіна або “церковщини” [33, 12].

Розчарований такою реакцією та переслідуваний церковною владою, у молодому віці, у нестатках сільського священика помирає М. Шашкевич. Він залишив по собі значну літературну спадщину [44].

І. Вагилевич після революції 1848 р. був змушений відмовитись від літературної та громадсько-політичної діяльності, оскільки зазнавав переслідувань за свою просвітницьку діяльність з боку австрійської влади, польської аристократії та вищого духовенства. Один лише Я. Головацький встояв на життєвому шляху. Він послідовно продовжував працювати як талановитий етнограф та філолог над ідеями “Руської Трійці”. Але з середини 60-х років XIX ст. і він поступово зневірюється та переходить на чіткі позиції москвофільства [52, 84].

Хоча діяльність та ідеї “Руської Трійці” зазнали поразки, однак поява гуртка – важливий прецедент, адже пробуджена національна свідомість галицьких українців уже не могла буди приспаною. Почався повільний, але поступовий та безповоротний процес переорієнтації на українські національні інтереси молодого покоління інтелігенції.

Революційні події, що навесні 1848 р. охопили більшу частину Європи, спричинили за собою корінні зміни в майбутньому імперії Габсбургів. На перший план виходять вимоги національного суверенітету. В Галичині першими ці вимоги підняли поляки, які 19 березня 1848 р. надіслали до цісаря петицію, у якій вимагали ще більшої лібералізації суспільно-політичного життя та надання полякам в Галичині ще ширших політичних прав, але при цьому цілком було зігноровано інтересами українців краю. Українські домагання підтримав новопризначений губернатор Галичини граф Франц Стадіон, який всіма засобами допомагав українцям протягом 1848 р., маніпулюючи ключовими політичними домаганнями та використовуючи їх на противагу агресивності поляків. Тому вже 19

квітня львівські русини на чолі з єпископом Г. Яхимовичем подали до цесаря петицію від імені українського народу. Вона містила прохання ввести у школах та адміністративних установах краю українську мову, допустити українців до урядових посад та зрівняти у правах греко й римо-католицьке духовенство [33, 19 – 26].

Крім того, друга петиція від 17 липня 1848 р., яку подали цесарю, була більш радикальною і стосувалася поділу Галичини на дві етнічні частини з окремим управлінням. Організовувався та ширився рух щодо створення національної автономії в межах Галичини. Також українці утворили власний політичний представницький орган – “Головну Руську Раду” у Львові із 45-ти філіями на місцях, а також заснували свою газету – “Зорю Галицьку” – тижневик, перше львівське періодичне українське видання [30, 96]. За основу своєї діяльності Рада прийняла “поступ уміркований на підставі правній” та постійно підкреслювала повну лояльність до імперії.

“Весна народів” 1848 р. і пов’язані з нею надії висунули на передній план потребу освіти та виховання українських наукових та літературних кадрів у Галичині. Серед українців Львова зародилась думка заснувати науково-просвітне товариство, свою “Матицю”, як у інших слов’янських народів. 16 червня 1848 р. голова “Головної Руської Ради” єпископ Г. Яхимович оголосив про заснування “Галицько-руської Матиці”. Цей заклад ставив собі за мету публікувати та поширювати для широкого читача дешеві книжки про релігію, звичаї, ремесла, педагогіку, а також сприяти використанню української мови у школах [22, 163].

19 жовтня 1848 р. з метою визначення загальних культурних потреб українців та встановлення для української мови однакової форми та вироблення правопису “Головна Руська Рада” скликала з’їзд українських вчених – Собор. “Було 118 чоловік присутніх, з’їхалися найвизначніші з тих, що як-небудь приложили руку до нашого тодішнього книжного руху” [22, 164]. Відбувалися жваві наради на секціях української філології та шкільної в справі

правопису та мови. Одні радили триматися цілком церковнослов'янської мови, інші бажали зробити деякі відмінності в тих чи інших випадках, притримуючись народної вимови, відступаючи більше чи менше від творення слів. Щодо мови, то одні були за народною живою мовою, інші бажали церковнослов'янську мову вживати як літературну. На соборі 23 жовтня виступив Я. Головацький зі своєю відомою промовою “Розправа о язиці южноруськім і его нарiччях”, де, наслідуючи відомого славiста Шафарика, встановив поділ руської мови на три самостійні нарiччя: українське, великоруське та білоруське.

Собор ухвалив такі рішення: прийняти етимологічний правопис М. Максимовича, встановити єдину граматику української мови, підтримати прагнення українців до поділу Галичини [26, 533]. Всі учасники Собору були одностайні, що лише через освіту український народ у конституційній державі зможе скористатись зі своїх громадянських прав.

На просвітній секції М. Синовідський запропонував план заснування читалень. Перша така читальня справді вже у 1849 р. була заснована в Коломиї. Це був прототип майбутньої відомої організації “Просвіта” з її читальнями на селі та часописами для селян [39, 10].

У 1848-1849 рр. основні проблеми буржуазно-демократичних перетворень в Австрії залишились невирішеними, і на початку 60-х років розпочинається новий етап боротьби за їх розв'язання. Але між революцією 1848 р. і конституційними перетвореннями пролягло десятиріччя панування реакційного режиму на західноукраїнських землях. Виконавцем реакційної австрійської урядової політики у Галичині став польський аристократ граф Агенор Голуховський – прихильник придушення і германізації слов'янських народів, колонізації українського народу. “Політична реакція, що почалася з кінця 1848 р., – вказував І. Франко, – принесла з собою тяжкі та хронічні лиха, застій у розвою преси та просвіти народної, а рівночасно з тим, витворене під владою губернатора А. Голуховського, всемогутньої бюрократії, що хоч на позір ніби

офіційна австрійська, чим раз виразніше починала служити польській шляхті” [48, 132].

У серпні 1859 р. до влади приходять уряд А. Голуховського. Він видає 20 жовтня 1860 р. “Диплом”, відомий в історичній літературі під назвою федеративної конституції. Ним передбачався розподіл законодавчої влади між імператором та рейхсратом і крайовими сеймами. Відповідно до Крайового статуту від 27 лютого 1861 р. був заснований Галицький крайовий сейм як представницький орган для українців та поляків західної та східної Галичини, до якого обирали 15 депутатів на чолі із крайовим маршалком, який мав займатись тільки місцевими “краєвими справами”. До першого сейму було обрано лише 49 послів – українців, тобто лише 33 відсотки від загальної кількості, тому й тут відбувалося засилля поляків [29, 6, 83; 47, 43].

У 1867 р. була прийнята конституція, утворилась дуалістична Австро-Угорська імперія. Декларувалась національна рівноправність у школах, державних установах, право народів на вільний розвиток. Але для українського населення це були лише обіцянки, тому що фактичну владу у Галичині було передано польській шляхті.

Таким чином, “при представницькій формі правління польська шляхта, захопивши в свої руки управління краєм, дістала переважну більшість в новоутворенім галицькім сеймі, польська адміністрація відокремлює Галичину глухою стіною від всяких втручань центрального уряду та парламенту і, не рахуючись ні з законом, ні з конституцією, яку на галицькім ґрунті зводить до чистої насмішки, прагне до того, щоб перетворити русинів-українців в покірних підданих польського панування” [25, 320].

Значний вплив на активізацію суспільно-політичного життя у Східній Галичині мала так звана “азбучна війна” 1859 р. Поширення в цей період русофільських настроїв в Галичині привертало щораз більшу увагу зі сторони уряду, а особливо намісника А. Голуховського. Так, не без його впливу виступив наприкінці 1858 р. єпископ Литвинович з відозвою до священників, у якій закликав

духовенство вживати в проповідях і при науці релігії виключно народну мову, а не церковнослов'янську, яку насильно народів в останніх роках нав'язують і яка довела до того, що почало запроваджуватись в галицьке письменство великоруське наріччя [6, 18].

Русофільська пропаганда знаходила підтримку на сторінках російських видань. Так, з'явилась схвальна стаття у “Санкт-Петербурзьких Вѣдомостях”, її одразу ж передрукувала “Церковна Газета” за 1857 р., про що пише І. Головацький до Я. Головацького 7 лютого 1857 р. [6, 328]. На цей рух почала також звертати увагу австрійська преса, зокрема, віденський “Вѣстникъ” 1857 р. (ч. 78) пише, що галицькі русини симпатизують Росії і притримуються російської граматики. Автор статті твердить, що русинам шкодять більше свої, ніж чужі [6, 139].

Тому-то, австро-польська реакція намагалась латинізувати галицько-український алфавіт. 15 травня 1859 р. Галицьке намісництво на підставі розпорядження з Відня скликало “азбучну комісію” на чолі з А. Голуховським. До складу комісії входили представники духовенства та інтелігенції: Я. Головацький, М. Куземський, А. Яновський, Б. Дідицький, Г. Шашкевич, Ю. Вислобоцький та Й. Лозинський, який ще в 1834 р. виступив зі статтею “Про впровадження польського абецадла до українського письменства”, а тепер рішуче виступив проти неї. Всі члени комісії доклали багато зусиль для захисту слов'янської азбуки.

Так, майбутній москвофільський діяч Б. Дідицький у листі до А. Петрушевича від 13 грудня 1859 р. висловлює надію на новопризначеного митрополита Г. Яхимовича, який мав звернутись до цісаря у справі оборони руського народу і його мови. Жаліється, що з 1860 р. усім редакціям приписано перейти на новий правопис [8, 24]. Член комісії М. Куземський вніс від себе окремий меморіал, у яким висловлював жаль, що уряд втручається в такі справи. Підтримували їх в цьому питанні єпископ Литвинович та митрополит

Яхимович, голоси яких заважили б більше, ніж наукова аргументація членів комісії.

Тим часом новий правопис, розроблений за завданням уряду секретарем міністерства освіти чехом Й. Іречеком “Про проект писати по-українськи латинськими буквами”, зазнав повної поразки [52, 81].

Згодом І. Франко зазначав, що автор брошури применшував значення “політичного розвою галицьких русинів, а навіть говорив так, що можна би й зовсім не бачити їх існування” [48, 89]. Побачивши такий рішучий протест громадськості Східної Галичини проти латинізації алфавіту, уряд відмовився від своїх попередніх планів.

“Азбучна війна” відбулася ще й в іншому напрямку – це була боротьба між прихильниками “кирилиці” та “гражданки” українського правопису. “Гражданка” до 30-х років XIX ст. була в Галичині майже незнаною. Першою книжкою, друкованою цим типом, була “Русалка Дністрова” 1837 р., і це було головною причиною, що її сконфісковано, а не зміст. Найбільшими ворогами “гражданки”, а прихильниками “кирилиці” був митрополит М. Левицький та перший цензор для українських книжок Венедикт Левицький. Навколо них утворився гурт місцевих “патріотів”, які не визнавали єдності з українцями поза межами Галичини та вважали себе окремим “галицьким народом” [24, 31]. Вони хотіли мати в себе і окрему мову, літературу, правопис. На “Соборі руських учених” 1848 р. ця група виступала за визнання церковно-слов’янської мови літературною. Згодом прихильники цього напрямку пішли за консервативно-русофільською течією, літературною мовою якої стало так зване “язичіє” – мішанина церковної, російської, української, польської мов.

Це були перші прояви так званого літературного або мовного москвофільства 1840 – 1860 років. Але цим одразу ж скористалась польська реакційна владна верхівка та польська громадськість. Так, на підставі доносів поляків Г. Богдановського, Т. Райського, Д.

Мохнацького та інших Я. Головацькому сказали у віденській поліції у 1842 р. наступне: “ми довідалися, що російська влада має в Галичині значну партію і між поляками, але головно серед русинів: одних тягне туди братня мова, письменство, під покрівцем руського всеслов’янського братства, других – віра й обряд, а третіх в’яже може таки безпосередньо російська влада своїми рублями” [19, 9].

Чи дійсно були правдивими ці підозри в 40-х роках ХІХ ст.? Але ось як про цей період згадує майбутній провідник галицьких москвофілів Б. Дідицький, який щойно 1848 р. відмовився від пропольських настроїв. Він, зокрема, пише: “Під поняттям “Русь” я уявляв собі в тих часах, як це уявляла собі найбільша частина тогочасних русинів, тільки південну або Малу Русь з її старинними столичними городами Києвом та Галичем, а південну Велику Русь ми вважали, правда, за споріднену нам усеслов’янським походженням, але ж мало що не так само не за свою, як не своя була для нас і ближча до нас сусідка, теж слов’янська Польща” [19, 9].

Першим ідеї москвофільства в Галичині став поширювати відомий галицько-український історик, один з нечисленних українських дворян – Денис Зубрицький (1787 – 1862 рр.) [46, 75]. У 30-40-ві роки він уже був відомим істориком-славістом, листувався з багатьма слов’янськими вченими: Шафариком, Ганкою, Копітаром, Мацієвським, Йорданом та іншими. Не дивлячись на неприхильне ставлення австрійського уряду, Зубрицький видавав свої статті у Росії, зокрема, в “Журнале міністерства народного просвещения”, “Чтениях Общества истории и древностей Российских”, “Москвитянинне”. Чисельні акти і старовинні документи, зібрані в різних архівах, Зубрицький прислав в Археографічну комісію при міністерстві народної освіти в Петербурзі. Всього з 1842 по 1851 роки він прислав 270 актів, більшість з них була опублікована в “Актах Западной Руси” [41, 181].

Під впливом знайомства у 1835 р. з відомим істориком консервативних поглядів, російським місіонером, слов’янофілом М. Погодіним Д. Зубрицький зробився палким прихильником єдності

“руського” народу з одною літературною, нібито “общерусскою”, а насправді ж московською, народною мовою. У 1829 р. Д. Зубрицький став членом “Ставропігійського Інституту” і присвятив себе історичним дослідженням, зокрема, написав “Хроніку Львова”, “Літопис Львівського Ставропігійського Брацтва” та інше. Потрібно відзначити, що майже всі свої праці Д. Зубрицький писав по-польськи та по-німецьки. Листування з Погодіним, яке носило постійний характер в 1839 – 1861 рр., показує, що Д. Зубрицький досить добре володів російською мовою, на відміну від своїх послідовників. Це дозволило йому свою останню працю “Історію давнього Галицько-руського князівства” написати російською мовою. У передмові він дуже гостро виступив проти тих, які намовляли його написати цю працю українською мовою [21, 72].

Не дивлячись на лояльність Д. Зубрицького до австрійської влади, він все ж знаходився під постійною підозрою. Листування йому доводилося вести не поштою, а через посередництво власника книгарні Гартенштайна. У листі від 15 серпня 1844 р. до М. Погодіна ми читаємо: “Через Гартенштайна посилаю Вам, гг. Бодянському, Кириевському и Срезневському, свою Хроніку города Львова”. А в листі від 1 грудня 1844 р. він просить прислати ряд російських історичних книг і відзначає при цьому, що вони потрібні йому “не столь для моего лица, как сколько для 2 млн. галичан Руссов: ибо когда я получу какие-либо русские сочинения, то им пользуются все галичане” [41, 182 – 183].

Патріотичним обов’язком вважав Д. Зубрицький працю над “Історією Галицько-руського князівства”, написану ним вже у літньому віці в умовах польської реакції 50-х років у Галичині. “Юношество читает с восхищением русские книги, – пише він М. Погодіну 5 травня 1852 р., – вникает в язык, понимает его и подражает ему. Если же мы успеем бросить в народ несколько сот экземпляров “Истории”, тогда мы упрочим навсегда русскую стихию, ибо невежество в этом отношении доселе было невероятное” [9, 588].

Революційні події 1848 р. привели до розриву у стосунках І. Вагилевича та Д. Зубрицького. Революцію Д. Зубрицький оцінив у цілому негативно, вбачаючи в розвитку польського шляхетського революційного руху загрозу національним інтересам галичан, що згодом і насправді у більшій мірі справдилося. Палкий І. Вагилевич самовіддано кинувся у вир революційних подій, взяв активну участь у польському русі, що викликало обурення Д. Зубрицького. Поміrkований галицький діяч боявся посилення польського елемента в Галичині, не розумів щирого революційного пориву І. Вагилевича, не без підстав бачачи в той час у польських планах загрозу національному існуванню галицьких українців. У революційних подіях Д. Зубрицький ніякої участі не брав і сприймав її скептично: “Над улучшением быта простого народа советуют, пишут, все это по обыкновению полумеры”, – пише він 13 лютого 1848 р. [41, 185].

Пізніше він переконався, що звільнення суттєво не покращило становище селян. З сумом він пише у листі від 9 квітня 1858 р. “Что касается наших крестьян, то прежнее их состояние, прежнее отношения принадлежат уже истории, настоящее состояние незавидно, а будущая судьба Богу только известна ... Множество уже обнажённых бродит по городам и местечкам” [9, 609].

У розумінні Д. Зубрицького “руський нарід” обіймає всю Східну Слов'янщину (українців, білорусів і росіян), а “руська мова” має дві вироблені літературні мови – церковнослов'янську й великоруську. Він радив Я. Головацькому та І. Вагилевичеві укласти словник галицько-української мови, подав Я. Головацькому думку написати “Росправи о язиці южнорусским”, але все тому, щоб приготувати матеріал для дослідників “московської мови”.

Тому він не прийняв “Граматики” П. Куліша, вважаючи злочином писати українську граматику. Про це він писав у листі до М. Погодіна у 1858 р.: “Добре, що він (Ю. П. – Куліш) займається збиранням народних пісень, билиць, але ж яка ціль укласти граматику? В одній Русі дві руські граматики, послідовно дві мови, дві літератури, два народи і напевно дві держави. Хай патякає

простолюдин, як його навчила мати, а мова літератури повинна бути одна в цілій державі” [21, 74].

Ці погляди лягли в основу галицького “общеруського язикового единства”. Не дивно, що серед таких поглядів від початку 50-х років ХІХ ст. московщина й церковщина засмічують щораз більше галицько-українську народну мову. Таким чином, почала між галицькою інтелігенцією утворюватись страшна мовна суміш із народної мови, московської (російської – Ю.П.) та церковнослов’янської, – мішанина, що її звали “язычіє” або “языком вищого слога”.

Цією мовою почав видавати з 1861р. часопис “Слово”, першу відому широкому загалові галичан політичну газету, Богдан Дідицький (1827 – 1908), галицький москвофільський письменник, журналіст. У період з 1861-1863 рр. він не цурався народної мови і поміщував у “Слові” дописи з Наддніпрянської України народною мовою, твори деяких наддніпрянських письменників: П. Куліша, О. Кониського, – видає поезії Ю. Федьковича. У перші роки видання “Слово”, подібно до “Зорі Галицької” 1848 р., стало на стороні незалежності українського народу в рамках тодішнього галицького відродження.

У першому номері “Слова” була поміщена стаття “Русь і її відношення до сусідів”. Там читаємо: “Надаремно кричать деякі плиткі голови з польського табору, що руська мова, це говір польської, бо філологія давно вже рішила й признала руську мову самостійною, бо 15-мільйонний голос задає ложність тим пустим толкам і крикам” [17]. Тому-то Б. Дідицький мусів вести “Слово” в той час в народнім напрямку, рахуючись з думкою громадськості. Він також зіткнувся з виступами Осипа Лозинського проти впровадження російщини в галицько-українській літературі, крім того, фундатор “Слова” М. Качковський також був проти використання російської мови на сторінках часопису [8, 91].

Тому Б. Дідицький аж до 1866 р. не виступав зі своїми поглядами про “єдину Русь” з одним письмом та двома вимовами:

московською й українською. Саме на цей період, кінець 60-х років XIX ст., припадають широкі зв'язки Б. Дідицького з відомим слов'янофілом, священиком російської амбасади у Відні М. Ф. Раєвським. Через нього Б. Дідицький отримував з Росії книжки та часописи, вів листування з іншими громадсько-політичними діячами Росії, отримував грошову допомогу. Прикладом такої допомоги є виділення міністерством освіти Росії у лютому 1870 р. тисячу карбованців на підтримку газети "Слово" [7, 432].

В обороні національних прав та інтересів українців Галичини виступили у 60-х роках XIX ст. іще два відомі тогочасні діячі: Михайло Куземський, громадський та церковний діяч, останній Холмський греко-католицький єпископ, та Михайло Малиновський, який згодом перейшов, як і Я. Головацький та І. Наумович, у русофільство. В одному своїм творі М. Малиновський пише так: "Нам, українцям, застається жалуватися на російське правительство й на давнє польське правительство, бо обидва вони, змагаючи до безумовної централізації, уживали своєї влади на те, щоб нашу українську народність вигубити, щоб нас, українців, винародити, щоб нас або змосковити, або спольщити" [24, 40].

Вперше політичного значення набрала москвофільська течія у 1866 р. після перемоги Пруссії у війні з Австрією. В той час почали ширитись чутки про можливість у найближчий час окупації Галичини Росією. Крім того, австрійський уряд, йдучи на поступки полякам за їх лояльність, передав в управління графу А. Голуховському та польській сеймовій більшості Галичину. Політична невизначеність тодішнього галицького громадянства, його віра не у власні сили і свій народ, а тільки в тогочасну прихильність австрійського уряду, змінила їхні політичні надії на допомогу Росії. Тоді в Б. Дідицький заговорив на сторінках "Слова" про "одну мову від Карпат до Амура" та написав брошуру "За годину вивчитись українцеві по-московському".

У тому ж "Слові" від 8 серпня 1866 р. була поміщена стаття під заголовком "Погляд в будучність", у якій була висловлена наступна

заява: “Ледве почала Русь в Австрії відроджуватись, показалося, що її література не поступить ні на крок без словаря Шмідта, що той словарь руський як для Львова, так і Петербурга, що в нім зібрані скарби справді літературної, письменної мови... Час уже переступити нам Рубікон і сказати щиро та прилюдно: не можемо відділитись китайською стіною від наших братів і віддалюватись від языкової, літературної, церковної та народної звязи з усім, “руским” світом... мы не рутены отъ 1848 г., мы настоящіе русскіи...” [24, 44].

Ось як різко відбулася переорієнтація багатьох діячів краю, а ще 12 квітня 1866 р. добродій о. І. Наумович у галицькій сеймі говорив інше: “Як не можем бути поляками, так не єсьмо великорусами; всегда булисьмо, єсьмо і будемо малорусами; ані польський, ані великоруський язык не станеться ніколи нашим, бо так той, як сей не єсть нам питомий народній...” [27, 343].

27 і 28 грудня 1866 р. відбулися гострі дебати в Галицькому сеймі по шкільній справі. Як перший етап до полонізації Галичини, польська адміністрація підготувала “Краєвий закон” про мову викладання в народних та середніх школах та про утворення Крайової шкільної ради у Львові з тією метою, щоб усе керівництво перейшло в їх руки.

Ці домагання поляків у сеймі викликали рішучі протести зі сторони руських послів о. І. Наумовича, о. Г. Гинилевича, о. М. Лозинського, о. С. Качали та о. Павликіва. Вони виступили проти звинувачень з польської сторони про некультурність українського народу, а о. І. Наумович відстоював різницю між розмовною мовою народу та літературною мовою, але при цьому підкреслював схожість галицької мови з “языком російським”. “Же єсть сходство между языками всіх слов’ян, же язык наш східний єсть з языком, котрий нині употребляється в самой Москві, за тое ми чей невинні. Що ж такого злого, панове, що ми тепер звідтам відбираєм то, що було і єсть нашим питомим?...” [27, 343].

Зловживання поляків у шкільництві викликало законні протести зі сторони української громадськості Галичини. Так, відомий

громадський діяч та видавець з Коломиї, прихильник москвофільства М. Білоус був звинувачений у антиавстрійській пропаганді. Ця пропаганда нібито містилась у статтях редагованої ним газети “Голос Народний” за серпень 1867 р., за що вони й були конфісковані [2, арк. 12 – 15]. Однак, нічого крамольного ці статті не містили. Навпаки, автор статті лише висловлює жаль з приводу запровадження в школах замість німецької викладової мови польської та покладає надію на династію Габсбургів, що вона забезпечить українцям- русинам в Галичині такі ж права і свободи, якими користуються поляки.

Засилля поляків в усіх сферах життя та нестабільне становище австрійського уряду викликали у частини руської громадськості Галичини зневіру в майбутність українців в Австрії, і цей настрій був поштовхом до поширення русофільства. Староруське “Слово” проголосило в 1866 р. явний клич “єдинства” з російським народом не тільки в політичному значенні, але також і національним, староруська партія почала перетворюватись щораз виразніше в партію русофільську [33, 98].

Отже, поширенню та утвердженню русофільських ідей у Галичині сприяли передумови й ряд інших важливих причин, які, діючи на певному відтинку часу і будучи, так би мовити, віддзеркаленням тогочасної суспільно- політичної ситуації, у цілому сприяли поширенню й утвердженню серед галичан цих ідей. По- перше, це відірваність Західної України від наддніпрянської України та тогочасних прогресивних суспільноукраїнських процесів. По- друге, недостатність національного почуття у тієї частини галицької інтелігенції, яка у 1848 – 1866 рр. репрезентувала “Русь” як відмінну цілість. По- третє, це специфічність “аристократизму” галицької інтелігенції, її аморфність та відірваність від проблем українців Галичини. Прагнення компенсувати слабкість політичної та національної свідомості місцевого соціального ґрунту шляхом мовно- літературних суперечок та диспутів. По- четверте, розчарування австрійською державністю, що поступово почала сприяти засиллю польського елемента в суспільно-політичному та економічному житті

краю. І нарешті, по-п'яте, зовнішньополітичний фактор. Це і участь російських військ у придушенні революційних подій 1848 р. в Австрії, поразка Австрії у війні 1866 р. з Пруссією та у зв'язку із цим поширення проросійських настроїв серед частини української інтелігенції та селянства. Та й, зрештою, дієвість російської урядової пропаганди і широка підтримка ними москвофільських настроїв.

Протистояння москвофілів та народовців у Галичині у період 70 – 80-тих років XIX ст. Наприкінці 60-х років галицький старорусинський табір перебував у цілковитій дезорієнтації та безплідній полеміці навколо мовних питань. Так, одна частина цього суспільн-політичного напрямку під проводом Б. Дідицького та І. Наумовича почала пропагувати проросійські настрої, називаючи себе “настоящими руськими”, й у своєму друкованому органі “Слово” проголосила національну єдність з російським народом. Друга її частина під проводом майбутнього голови “Просвіти” та віце-маршалка Галицького сейму Ю. Лаврівського шукала порозуміння з поляками, відмовляючись від ідеї поділу Галичини, та висунула у Галицькому сеймі в 1869 р. ідею угоди та співпраці з поляками.

Ця невпевненість та застій консервативного напрямку галицької інтелігенції викликала бурхливу реакцію серед молоді та появу опозиції русофілам. Серед членів українських “громад”, гімназистів Львова, зріє і формується українофільська течія, яка дістала назву народовців. Першим органом, навколо якого групувались народовці, був журнал “Вечорниці”, редагований Ф. Заревичем та В. Шашкевичем. Проіснував він усього півтора року (1862–1863 рр.), але його заслугою було те, що він уперше в західноукраїнській журналістиці доводив потребу спільної для всього українського народу єдиної літературної мови. На його сторінках друкувались твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ю. Федьковича.

Восени 1863 р. Ксенофонт Климкович заснував журнал “Мета”, який став політичним органом народовців. Своїм завданням у питаннях літератури він ставив пропаганду самостійності, у питаннях

політики – “заступання гадки о народному єдинстві і народній самостійності всього южноруського люду...” [38, 180].

Їх поява і значення в громадсько-політичному та культурному житті Галичини була значима, якщо мати на увазі, що у період 1848 – 1860 рр. основну масу всіх львівських видань, а їх нараховувалось 600, становили “стихи” в честь цісаря, митрополитів та різних преосвященств, “кветки пресветийшим”, “месяцеслави, “пенія церковне”. Поряд зі “Словом” із москвофільських видань у 60-х рр. XIX ст. виходило кілька короткочасних часописів для широких верств населення та спеціалізованих “галузових” видань, проте на них лежав відбиток кустарщини, вузькості в усіх галузях, місцевої замкнутості. У 1869 – 1872 рр. видається “Господарь”, у 1870 – 1874 рр. – “Учитель”, а з 1875 р. – “Газета школьна” [38, 183]. У 1867 р. було засновано часопис “Правда” як орган народовців, який виходив з тривалими перервами до кінця 1880 р.

На сторінках усіх цих часописів ведеться схоластична полеміка москвофілів та народовців щодо українського правопису, обрядовості, народності. Мабуть, найбільш красномовно прояснив суть усіх протиріч обох течій М. Драгоманов у своїй об’ємній статті “Література російська, великоруська, українська і галицька”. Вона була відповіддю на полемічну статтю, вміщену у “Правді” 1873 р., про можливість чи неможливість згоди між “українофілами” і “панрусистами”. Оскільки обидві галицькі партії головним чином приділяли увагу літературним питанням, то й вістря своєї критики М. Драгоманов спрямував на літературні погляди представників обох партій.

Спочатку це були статті у “Вестнику Європи” та “Санкт-Петербуржских відомостях”, у “Киевском телеграфі”, в народовському часописі “Правда”. Драгоманов писав, що через незнання передових суспільних ідей, через необізнаність із видатними творами світової літератури та найновішими науковими досягненнями і народовці, і москвофіли негативно ставляться до

соціальних проблем, а це відкидає їх з дороги сучасного прогресу і демократії [28, 193].

Клерикали називали себе прихильниками Росії і навіть намагалися писати російською мовою, як Б. Дідицький, бо мову свого народу вважали “хлопською”, а Т. Шевченко викликав у них огиду. Але й російської мови вони не знали, як відзначає М. Драгоманов. Галицькі клерикали братаються з Росією реакційною, “полізли до умираючої Росії, а не живої Росії будущего” [27, 90]. Справжня Росія – це могутній голос її велетнів думки – Белінського, Чернишевського, Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Тургенева. Щоб мати уявлення про неї, треба знати її кращих представників, її демократичну літературу, а не лише шовіністичні статті “Голоса” і реакційне видання “Московських відомостей” Каткова.

Драгоманов проводить думку, що практично немає великої різниці між правдивими патріотами обох партій і є навіть у діях декого з обох партій ще такі точки, що зможуть звести їх між собою у згоду. Партія “руських”, говорячи про єдність Галичини з Росією, вибирає у Росії, що вона сама викидає, єднається у Росії з тим, що шкодить самій Росії.

Народовці, навпаки, у теорії йдуть проти ідеї про взаємини з Росією, але на практиці краще єднаються з нею, бо беруть з Росії немало її живих продуктів літератури і науки. Власне народна партія в Галичині, починаючи від взаємин М. Шашкевича з малорусами Максимовичем, Бодянським, прийняла українську літературу. Прийняла через “Слово” 1862 – 1863 рр., а потім особливо через “Правду” і “Основу” і познайомила Галичину з науковими роботами Куліша, Костомарова, Котляревського, великорусів Лавровського, Пипіна, Стасова, Кавеліна, подала повісті Щедріна, Тургенева [27, с. 96].

“Саме “протируська” партія у Галичині зробила більше для пропаганди літератури Росії, – підкреслює М. Драгоманов, – ніж та партія, яка говорила про єдність з Росією. Тому то і ті з росіян, які мали можливість познайомитись близько з літературою і партіями у

Галичині, виказували більші симпатії до народної партії, хоча вона часом і антипатизувала до Росії, ніж до “старої” партії, хоча вона стільки говорила про братерство з Росією, – так само, як у Великому люблять “сепаратиста” Т. Шевченка, а не можуть читати “общеруса” Дідицького [27, 97].

У 1870 р. староруська партія заснувала політичне товариство “Руська Рада”, яке мало стати прототипом “Головної Руської Ради” з 1848 – 1851 рр., і таким чином опанувати політичним проводом українсько-руського народу в Галичині. Але в дійсності те “общество” з часом щораз більше наближувалось у бік русофільства, так що в 1908 р. стало “Русско-національним политическим обществом “Русская Рада”. Провідними діячами в тім товаристві були О. Я. Шведицький, о. Теофіл Павликів, а згодом І. Добрянський і В. Дудикевич. Першим виступом “Руської Ради” була петиція від 21 березня 1871 р. до віденського парламенту. У ній підкреслювалось, що мир і згода в Галичині можливі тільки тоді, коли руська нація буде захищена від національно-політичного гніту створеної польської більшості Галицького сейму. Тому були поставлені три вимоги: скасувати конституцію 1861 р. та запровадити рівноправне представництво національних інтересів, відповідне до потреб Галичини; щоби до австрійського парламенту обиралися послы під час прямих, безпосередніх виборів; для забезпечення прав національних меншин проти утиску національною більшістю, а для цього потрібно законодавчо врегулювати права та потреби національностей [33, 129].

У 70-ті роки ХІХ ст. були періоди, коли москвофіли і народовці виступали разом в тих чи інших питаннях економічного та суспільно-політичного життя краю. Зокрема, це стосується діяльності нового австрійського парламенту каденції 1873 – 1879 рр., який був вперше обраний на підставі нового виборчого законодавства шляхом безпосередніх, прямих виборів, до якого було обрано п'ятнадцять українських послів-галичан. Це стосується виступів посла В. Ковальського, що дотепер у Львові не організовано руського

університету і що в школах Галичини нехтують руською мовою; посла о. І. Наумовича, що в урядових колах краю вживається руська мова; посла Заклинського, який критикував уряд за його подвійну гру відносно українського народу [33, 174].

У 1879 р. настав момент, коли українська громадськість, бачачи невдачі в боротьбі із польським засиллям, вирішила припинити суперечки між різними течіями українського табору, тим більше, що вони стосувались головно мовних питань та правопису. Крім того, до згоди також спонукала невдача українців під час виборів до австрійського парламенту, куди було обрано лише трьох українців – В. Ковальського, Д. Кулачковського, о. І. Озаркевича, так звана “посольська трійця” [42, 28, 34, 44].

Перший акт згоди мав відбутись на загальних зборах “Руської Ради” у Львові 18 листопада 1879 р., де мали прийняти сорок народовців у члени товариства. Але цю справу об’єднання зірвали лідери львівських русофілів – редактор часопису “Слово” Венедикт Площанський та др. О. Добрянський.

Правда і після 1879 р., коли не дійшло до згоди між народовцями і москвофілами на зборах “Руської Ради”, були такі моменти, що москвофільські діячі брали участь у спільних всенародних виступах. Так, у скликаному з ініціативи редактора “Діла” В. Барвінського першому народному вічі у Львові 30 листопада 1880 р. брали участь І. Наумович та інші москвофіли. Показовим у цьому сенсі є народне віче у Львові 17 червня 1883 р. В комітет віча входили як народовці, так і москвофіли А. Вахнянин, А. Горбачевський, І. Добрянський, У. Літинський, О. Марков, М. Нагірний, Ю. Романчук, Є. Савицький, К. Устиянович. Програма віча складалась із трьох пунктів: 1) яким чином піднести добробут краю і народу?; 2) теперішній устрій шкіл у Галичині і потреба змін у них на користь руського народу; 3) політичне становище русинів у Галичині [12]. Головою віче було обрано І. Добрянського, а секретарями – В. Бачинського та Г. Онишкевича.

Першим виступив І. Добрянський, який наголосив, що віче зібралось для того, щоб порадитись над проблемами, які турбують русинів краю: “Хоча ми маємо конституцію, яка гарантує нам виборних заступників у сеймі і державний парламент, хоча маємо після останніх виборів 3 депутатів у парламенті і 9 у сеймі. Ви самі свідки цих подій, урядовці зневажають нашу віру й мову, конституційні права нашого народу” [13; 29, 83].

Бурхливу реакцію в галицькому середовищі викликали листи М. Драгоманова до москвофільської молодіжної газети “Друг”, навколо якої гуртувалась провідна на той час частина львівського студентства. Журнал виходив з 01 квітня 1874 р. по 1877 р. як орган москвофільської організації “Академічний кружок”, що існувала у Львові з 1871 р. До “Друга” дописували ще студенти І. Франко, М. Павлик, А. Дольницький, В. Давидяк, В. Стебельський, С. Лабаш, О. Авдиківський. К. Левицький був членом цього товариства з 1878 до 1880 рр., там він познайомився з М. Королем, А. Телесницьким, Л. Павенцьким, С. Федаком [33, 164].

У перший період свого існування (з 1874 р. до осені 1875 р.) “Друг” по суті лише поповнив кількість сірих видань Галичини. Він обмежував свою діяльність вузькою просвітницькою програмою, проголошував декларативно-романтичні, “патріотичні заклики про “руський народ” і його старовину, про любов до “найменшого брата”, але був повністю відірваний від конкретного щоденного життя [30, 192].

Історія цієї невеликої газети яскраво відображала боротьбу думок і напрямів галицького суспільства 70-х років ХІХ ст. Переворот у “Друзі” зробили листи М. Драгоманова до редакції журналу. Перший лист М. Драгоманов написав весною 1875 р. у відповідь на статтю “Галичанина” “Новое направление украинской литературы” (псевдонім Г. Онишкевича, відомого галицького мовознавця – Ю.П.). Ця стаття була написана у руслі москвофільських поглядів на мову та літературу. Вона рішуче заперечувала позитивну роль літератури східної України як зразка

для галичан, а також можливість існування літератури на основі живої української мови.

Зміст листа зводився до критики москвофільських позицій у мовних питаннях та закликав галицьку молодь взятися до серйозної справи – праці над просвітою затурканого і знедоленого народу.

Передові демократичні ідеї повинні увірватись в галицьке суспільство і оживити його, увійти у зв'язок з передовою російською культурою двома шляхами: 1) через українську літературу, що цілком природньо й ефективно; 2) шляхом поширення в Галичині творів Гоголя, Тургенєва, Некрасова та інших російських письменників на літературній мові, а не “по-рутинному”, як це роблять у “Слові” і “Друзі”. Москвофільство ж, як заявив Драгоманов, фактично підриває корені соціального і культурного відродження Галичини [28, 134; 27, 40].

Дискусія про літературну мову, що розгорнулася у “Друзі” в 1875 р., вимагала одночасного розвитку й таких провідних ідейно-естетичних питань, як суспільна роль інтелігенції, літератури, науки, преси. І вони зазвучали у статті “лівої” частини редакції часопису, передусім М. Павлика [30, 194]. Він вказував на необхідність створення справді народної інтелігенції. Таким чином, “Друг” включився в боротьбу за виховання прогресивної інтелігенції в Галичині, виступив проти зашкарублості й консерватизму москвофілів та народовців.

Другий лист М. Драгоманова збадьорив молодь, повернув її на шлях боротьби. “Покиньте старі ідеали, досить годувати народ казками та легендами, досить лаяти його п'яницею та ледарем», – звертався він до молоді. Досить іти слідом “святоюрської” партії, а потрібно звернутись до народу, говорити з ним зрозумілим йому рідним словом, нести до нього здобутки європейської цивілізації”, – кликав М. Драгоманов [28, 195].

Молодь гаряче відгукнулася на заклик Драгоманова. Бурхливі збори студентських організацій – москвофільського “Академического кружка” і народовського “Дружнього лихваря” – не на жарт

налякали проводирів партій. Незабаром обидва товариства об'єднались, і склалась нова група, яку прозвали “драгоманівською”. До неї увійшли І. Франко, М. Павлик, А. Дольницький, О. Зафіовський. Це був справжній переворот, який визначив шлях майбутнього руху радикалів у Галичині.

Третій лист М. Драгоманова до “Друга” редакція поклала в основу своєї діяльності, щоб стати ближче до народу, організувати гурт однодумців, який став би на демократичні позиції, а в центрі своєї діяльності поставити соціально-економічні інтереси. “Потрібно вивчати свій народ, працювати для нього, а не сумувати по кутках”, – писав Драгоманов. У цьому напрямі “Друг” і розпочав свою діяльність.

Діяльність москвофілів серед галичан від 60-х років ХІХ ст. боляче відбилася на галицько-українських національних змаганнях. Чимраз більше поглиблювався розподіл нашого галицького українського громадянства на два протилежні, ворогуючі табори, що гальмувало розвиток національної самосвідомості. Роз'єднані та збаламучені галицькі українці не могли ніколи вибрати відповідну до своєї чисельності кількість своїх депутатів до австрійського парламенту та галицького сейму. Загальне число мандатів, котрі вдалося здобути 185 українським послам, – 267 [29, 83]. У період каденції Галицького сейму у 1870 – 1882 рр. москвофіли мали 52 мандати, а народовці всього 4 [29, 64]. Таким чином, обрані нечисленні українські представники були безсилі та не могли як слід відстоювати українські національні інтереси.

Не сприяло національно-культурному розвитку українців й те, що в москвофільських руках опинилися у досліджуваний період національні культурно-освітні товариства Галичини, бо в час розбрату та суперечок між народовцями і москвофілами керівництво цих організацій схилилось у бік москвофілів. Тому під їх керівництвом опинилися товариства “Ставропігійський інститут”, який з кінця ХVІ ст. був центром національно- культурного руху на західноукраїнських землях, а також засноване у 1848 р. літературно-

наукове товариство “Галицько-руська Матиця” та інституція “Народний Дім” у Львові [32, 287].

“Народний Дім” у Львові будувався за ініціативою священика Л. Трещаківського у 1848 р., щоб помістити в ньому зал для засідань, читальний зал, бібліотеку, архів, музей, книгарню та бурсу. Розпочату 1851 р. будову головного будинку було закінчено у 1864 р. завдяки пожертвуванням усіх українців Галичини. До 1872 р. “Народним Домом” завідувала “Комісія завідуюча справами “Народного Дому”, у склад якої потрапили люди, які не були обрані українською громадою Львова. Вони повели діяльність товариства в інший бік, уклали статут “Общества Народний Дом”, де зовсім не згадувалось про українців Львова, первісних та законних власників фундації, а також вони сфабрикували текст первісних фундаційних документів. З 1872 р. у члени цієї народної установи почали приймати тільки москвофілів, а відмовили відомим українським народовським діячам, таким як О. Огоновський, В. Нагірний, Ю. Романчук, Є. Олесницький та іншим [19, 40].

Керівництво “Народного Дому” відмовляло в оренді залу для влаштування концертів на честь Т. Шевченка та театральних вистав українського театру з Києва. Бурсаків “Народного Дому” не посилали до української гімназії, а до німецької тому, що в українській вчили рідною мовою, а не “язичієм”. У цих москвофільських бурсах виховували селянську молодь у “об’єдинительному дусі” не для праці над культурним піднесенням свого народу, а для ширення серед рідного народу чужих, ворожих та шкідливих йому думок [35, 36].

Про застій та консерватизм усіх цих москвофільських товариств писав М. Драгоманов, одночасно він відзначав організаторський талант та здібності вже згадуваного москвофільського діяча, священика І. Наумовича. Ця постать надзвичайно цікава, обдарована та водночас суперечлива, адже відношення до нього та його діяльності було неоднозначне серед його сучасників та теперішніх дослідників.

І. Наумович походив з родини священника, закінчив Львівську семінарію, у часи “Весни народів” 1848 р. був активним послідовником польських ідей розвитку Галичини та згодом перейшов у табір “Головної Руської Ради”. У 60-х роках ХІХ ст. висунув ідею очищення церковного обряду від впливів католицького обряду. Був надзвичайно талановитим промовцем, популяризатором науки та організатором селянства. У період 1871 – 1881 рр. видавав у Коломиї, разом із видавцем та прихильником москвофільства М. Білоусом, газету для народу “Русская Рада” [45, 301]. Друкувалась газета частково кирилицею, дописували до неї маловідомі автори, а також сам І. Наумович, Михайло та Теодор Білоуси на господарські та політичні теми. Часопис інформував про події в Галичині, Буковині, поміщував передруки з інших видань. З кінця 1871 р. Наумович розпочав там же, в Коломиї, видавати доволі чистою народною мовою часопис “Наука”, де вміщував статті на господарські теми, оповідання про релігію та освіту, пропагував тверезий спосіб життя. У “Науці” він помістив безліч своїх повістей та оповідань, однак всі вони не представляють жодної літературної вартості.

Усі біографи Наумовича відзначають, що він чудово розумів душу народу, його проблеми та потреби, дуже цікаво та оригінально вмів пояснити простому селянину догми, правила та головні церковні постулати. Багато приділяв уваги у своїй літературній та громадській діяльності давній історії Руси – України. Різні повчання, які стосувались освіти, пізнання світу, природи й досягнення людського розуму, він вкладав в уста вчителя чи священника [20, 5].

За свою активну та громадську діяльність він здобув значну популярність та прихильність серед селянства, тому неодноразово обирався послом до Галицького сейму (1861 – 1866 рр.) та до австрійського парламенту (1873 – 1879 рр.) від москвофілів, де дуже активно вів депутатську діяльність, виступав в обороні “прав руського народу Галичини” [29, 160; 34, 4; 43, 43].

З постаттю І. Наумовича пов'язаний відомий політичний процес 1882 р. над москвофілами. Приводом став перехід на православ'я селян села Гнилички Збаражського повіту (сучасна Тернопільська область – Ю. П.), де І. Наумович використав непорозуміння селян з місцевим парохом та байдужість до цієї проблеми львівської митрополичої адміністрації. Так, І. Наумович запропонував обуреним селянам прийняти православ'я, він хотів цим нібито висловити протест проти збільшення чисельності єзуїтських місій у Галичині та проти переселення до Львова нового польського чернечого ордену так званих “змартвихстанців” [18, 298].

Цей випадок використали поляки у своїх інтересах, щоб скомпрометувати греко-католицьку церкву та український народ, показати нелояльність їх до Австрії та правлячої династії. Для цього мав посприяти карний процес, що розпочався у Львові 12 червня 1882 р. На лаві підсудних опинилися: Адольф Добрянський – лідер русофілів закарпатської України та його дочка Ольга Грабар; Осип Марков – редактор часопису “Пролом”; Венедикт Площанський – редактор часопису “Слово”; о. Іван Наумович та Володимир Наумович – студент університету; о. Огоновський – редактор часопису “Родимий Листок” у Чернівцях; Ізидор Трембіцький – редактор часопису “Приятель Дітей” у Коломиї; Аполон Ничай – редактор часопису “Господарь і Промисленник” у Станіславові (тепер м. Івано-Франківськ – Ю.П.); І. Шпундер – селянин с. Гнилички на Тернопіллі; Олекса Залуський – селянин із м. Збараж (тепер райцентр на Тернопіллі – Ю.П.) [10, 3].

Проти них було висунуто звинувачення у державній зраді через те, що вони ніби були в таємних відносинах із Мирославом Добрянським, сином Адольфа Добрянського, який був урядовцем російського міністерства внутрішніх справ та членом “Словянського общества” в Петербурзі, які прагнули відірвати Галичину, Буковину та Закарпаття від Австро – Угорщини. Керівниками цієї злочинної групи були А. Добрянський та І. Наумович.

До судового розслідування було долучено особисте листування обвинувачуваних осіб між собою та деякими відомими російськими громадськими та урядовими інституціями [10, 4].

Покази обвинувачуваних та свідків вказують на брак національної свідомості та відваги. Тільки двоє обвинувачуваних селян говорили на суді рідною мовою, всі інші зізнавались по-польськи, а О. Грабар та А. Добрянський – по - німецьки.

Однак, у ході тридцяти трьох денних судових засідань так і не було доведено факту державної зради, тому кримінальний трибунал та присяжні звинуватили їх тільки у порушенні громадського спокою.

Згідно з винесеним вирокom І. Наумович отримав вісім місяців тюрми, В. Площанський – п'ять, селянину Шпундеру та міщанину Залуському – три місяці тюрми [10, 396]. Та, насправді, лише п'ять обвинувачуваних – А. Добрянський з дочкою, О. Марков, В. Площанський та І. Наумович – були справжніми москвофілами і підтримували безпосередні зносини із діячами Росії, отримували від них грошову допомогу [7, 162, 450].

На противагу їм, заслуговує на повагу вчинок збараського міщанина О. Залуського. Відбувши покарання у в'язниці, він прийняв православ'я та відвідав православні святині – Київську та Почаївську Лаври. Та простий міщанин, але справжній патріот, він усвідомив свою помилку, повернувся до прадідівського обряду та привселюдно повідомив про це у “Ділі” 14 квітня 1887 р. [18, 299].

Після закінчення процесу у Відень, а згодом і у Рим було викликано митрополита Й. Сембратовича, де 4 вересня 1882 р. на вимогу цісаря Франца Йосифа він змушений був подати прохання про відставку. Так закінчився тенденційний процес, який не зміг довести факту прямої зради вище вказаними діячами, але який призвів до паніки і страху в середовищі галицьких москвофілів та усунення галицького греко-католицького митрополита за брак енергії в боротьбі проти пропаганди православ'я та русофільства.

Цей процес найкраще охарактеризував Володимир Барвінський на сторінках часопису “Діло”. Він вказав на той рак (хворобу) –

незгоду, що точить наш український народний організм і тому наша галицька громадськість повинна тверезо поглянути на своє становище, всілякі непорозуміння. Однак, він стриманий щодо русофілів, бо розумів, що не потрібно всіх без винятку засуджувати, і прийде час для об'єднання русинів на підставі реальної праці для добробуту рідного народу [33, 138]. До такого ж об'єктивного підходу в оцінці діяльності тогочасних москвофілів прагнув і І. Франко. У відповідь на статтю у "Правді", де москвофілів називали "ренегатами" та "мусором", він писав: "... те що, хтось з наших "ренегатів", як наприклад, Наумович, Дідицький та інші зробили для розвитку українсько-галицького суспільства і простого народу в десять раз більше, чим тисячі самих кращих не ренегатських ортодоксів разом узятих, це редакції "Правди" не стосується?, бо це не підходить під мірки виключно національні".

Підкреслюючи широке розповсюдження русофільських ідей не тільки серед інтелігенції, а й серед селянства, він підкреслював: "Був час, коли "Наука" Наумовича мала біля трьох тисяч передплатників, число якого ніколи не досягала ні одна "укрфільська" газета. "Наука" існує і по нині, народ її читає з насолодою, не дивлячись на процеси, еміграцію Наумовича та церковні заборони".

У 1883 р. зазнав банкрутства так званий "Банк рустикальний" у Львові, заснований у 1867 р. Банкрутство банку потягнуло за собою розорення через погане керівництво та шахрайства "Общее рольничо – кредитовое Заведеніє", яке москвофіли заснували у 1873 р. для економічного піднесення селянства краю [35, 37]. У цьому банку були фонди вдів та сиріт, судових депозитів.

Тому завданням крайового уряду було перевести ці фонди в інші фінансові установи та ліквідувати банк. Однак австрійський уряд та галицьке намісництво не захотіли займатись ліквідацією цього банку. Таким відношенням до економічних проблем було відкрито доступ до російської пропаганди, бо І. Наумович та В. Площанський особисто їздили до Петербурга за допомогою до російського уряду. І вони її отримали у вигляді 1,5 мільйона золотих ринських через

посередництво одного російського синдикату. Однак, все одно ці кошти не допомогли: банк зазнав краху, призвівши до розорення великого числа селянських господарств, та посіяв серед нашої спільноти зневіру у власні сили [49, 429].

У 1874 р. у Коломиї І. Наумович засновує також москвофільське “Общество ім. М. Качковського” (надалі – “Общество...”), назване на честь згадуваного вже відомого галицького мецената, урядовця Михайла Качковського. Він раптово помер у Петербурзі, повертаючись із подорожі по Скандинавії, та залишив після себе велику фундацію – 89 тисяч гульденів (для порівняння, місячна платня професора Львівського університету становила 300,0 гульденів – Ю.П.) на освітні цілі. Всі ці кошти згодом перейшли на рахунок москвофільського “Общества...”, хоча цілий ряд дослідників вважає, що М. Качковського не слід за цей вчинок рахувати “твердим русофілом” [46, 232].

Згідно зі статутом метою цього товариства була освіта селян, для якого товариство мало видавати “популярні книжки про релігію, історію та мораль, господарство та повісті забавні й веселі. Аби простий чоловік переймив яку науку, – писав у першій книжечці “Общества...” під назвою “З богом” Наумович, – то йому писати треба такою мовою, якою він сам говорить, бо високо вченої мови він не розуміє...” [19, 43].

Видання “Общества...”, що з 1876 р. переїхало разом із “Наукою” до Львова, виходили на переміну то чистішою народною мовою, то “язиком вищого слога”. Популяризаційний хист Наумовича, його вмільний підхід до селян об’єднував навколо “Общества...” багатьох селян. Крім того, серед селян навмисно поширювали чутки, що товариство “Просвіта”, засноване у 1868 р., є “панське” товариство, бо його головою в той час (1873 – 1875 рр.) був дідич В. Федорович, “Общество...” – то “хлопське”.

Річні загальні збори “Общества...” відбувалися щороку в іншому місті Галичини, щоб таким чином дати можливість зацікавити ним широкі маси народу в різних частинах краю. Так,

збори відбувалися в Коломиї (1874, 1880, 1887 рр.), Галичі (1875 р.), Львові (1876, 1877, 1882, 1891 рр.), Стрию (1878 р.), Станіславові (1879 р.), Золочеві (1881 р.), Дрогобичі (1883, 1888 рр.), Тернополі (1884, 1890 рр.) [19, 43].

Наприкінці ХІХ ст. москвофільське “Общество...” мало понад десять тисяч членів, двадцять сім філій та близько 1400 читалень, правда, багато з них мало дуже мало прихильників-читачів. Для порівняння, товариство “Просвіта” за період 1868 – 1914 років згуртувало навколо себе до 37 тисяч членів, мало біля 90 філій та 2869 читалень [35, 35]. На це товариство в перші роки його існування звернули увагу М. Драгоманов та М. Павлик. Павлик був на перших зборах “Общества...” в Коломиї у 1874 р., де його “втішив Наумович, що по-людськи заговорив до хлопів і про хлопів”.

З Драгомановим та Павликом був у приятних стосунках секретар “Общества ...” у 1876 р. А. Дольницький, людина енергійна та працелюбна. Він радився з Драгомановим у питанні, з яких би популярних видань чи часописів робити переклади для видань “Общества...”. А перед Павликом він зізнавався, що, всупереч своїм переконанням, змушений уникати у своїх публікаціях слів Україна та український, щоб цим не дражнити галицький загаль та урядові кола [19, 44].

Таким чином, 70-80-ті роки ХІХ ст. були періодом ідейних пошуків та суперечок в середовищі галицьких українців. Відбувалося остаточне формування теоретичних доктрин москвофільського та народовського рухів, а в коло своєї діяльності та суперечок долучалось все більше різних прошарків галицького суспільства, особливо зростала громадська активність українського селянства. У ході політичної боротьби, суперечок визрівали теоретичні й тактичні особливості москвофільства, яке поступово переходило в нову фазу своєї діяльності та спрямованості.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФ). – Ф. 2. – Станіславське воєводське управління. – Оп. 1. – Спр. 2115. – 97 арк.
2. ДАІФ. – Ф. 225. – Станіславська державна прокуратура. – Оп. 1. – Спр. 3. – 35 арк.
3. ДАІФ. – Ф. 225. – Станіславська державна прокуратура. – Оп. 1. – Спр. 95. – 28 арк.
4. ДАІФ. – Ф. 225. – Станіславська державна прокуратура. – Оп. 1. – Спр. 138. – 35 арк.
5. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835 – 49 // Збірник філол. секції НТШ. – Львів: накладом НТШ, 1909. – Т. XI – XII. – 463 с.
6. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850 – 62 // Збірник філол. секції НТШ. – Львів: накладом НТШ, 1905. – Т. VIII – IX. – 592 с.
7. Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского (40-80-е годы XIX века). – Москва: Наука, 1975. – 575 с.
8. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. Собраль К.С. Свієнцицькій / К. С. Свієнцицькій. – Львов: Изъ типографіи Ставропігійского Института, 1909. – 159 с.
9. Письма къ М. П. Погодину изъ Славянскихъ земель /1835 – 1861/, вып. III // Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ. – Москва: В универ. типографіи, 1880. – Кн. I. – С. 450 – 744.
10. Стенографическій отчетъ изъ судовой росправы по дѣлу Ольги Грабаръ и товарищей. – Львовъ: Изъ типографіи Ставропігійского Института, 1882. – 407 с.
11. Листи М. Драгоманова до Ю. Яворського (1891 – 1894 рр.) // М. Драгоманов. Переписка. – Львів: з друкарні НТШ, 1901. – Т. I. – С. 19 – 41.
12. Русская Рада. – 15 червня 1883. – Ч. 11. – С. 1 - 4.
13. Русская Рада. – 1 липня 1883. – Ч. 12. – С. 1 – 3.
14. Москвофільське віче у Львові // Народ. – 15 лютого 1892. – Ч. 4. – С. 49 – 54.
15. Народні віча за загальним голосованем // Народ. – 1 липня 1893. – Ч. 12 – 13. – С. 115 – 116.
16. Франко І. Окружне віче у Стрию // Народ. – 1 – 15 жовтня 1893. – Ч. 19 – 20. – С. 232 – 235.
17. Андрусяк М. Два покоління галицького москвофільства / М. Андрусяк // Нова зоря. – 27 вересня 1931. – Ч. 73. – С. 50 – 52.
18. Андрусяк М. Як поступали галицькі москвофіли (від 70-х рр. XIX – до світової війни) / М. Андрусяк // Життя і знання. – 1934. – Ч. 10. – С. 296 – 299.

19. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства / М. Андрусяк. – Львів: видання тов-ва “Просвіта”, 1935. – 78 с.
20. Ваврикъ В. Р. Просвѣтитель Галицкой Руси / В. Р. Ваврикъ. – Львов – Прага: Издание газеты “Русскій Голось”, 1926. – 104 с.
21. Возняк М. Як пробудилося українське життя в Галичині за Австрії / М. Возняк. – Львів: З друкарні вид. спілки “Діло”, 1924. – 178 с.
22. Возняк М. До історії української наукової та просвітньої організації в Галичині 1848 р. / М. Возняк // Записки НТШ. – Львів: Накладом НТШ, 1912. – Т. 110. – Кн. IV. – С. 162 – 169.
23. Галущинський М. Перші освітні товариства в Галичині / М. Галущинський // Літ. наук. вісник. – Львів: 1926. – Т. 89. – Кн. I. – С. 62 – 69.
24. Гнатюк В. Національне відродження айстро-угорських українців (1772 – 1880 рр.) / В. Гнатюк. – Відень: Накладом “Союза визволення України”, 1916. – 65 с.
25. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – Киев: Лыбідь, 1991. – 400 с.
26. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Львів: Світ, 1991. – 572 с.
27. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у двох томах / М. П. Драгоманов. – Київ: Наук. думка, 1970. – Т. I. – 530 с.
28. Іванова Р. П. М. Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України / Р. П. Іванова. – Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1971. – 234 с.
29. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів: Тріада плюс, 2010. – 228 с.
30. Історія української дожовтневої журналістики. – Львів: Вища школа, 1983. – 510 с.
31. Історія української літератури: у двох томах. – Київ: Наук. думка, 1987. – Т. I. – 630 с.
32. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів: Вид-во “Світ”, 1990. – 519 с.
33. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914 рр. / К. Левицький. – Львів: З друк. ОО. Василян, 1926. – 432 с.
34. Левицький К. Українські політики / К. Левицький. – Львів: Накладом вид. спілки “Діло”, 1937. – 108 с.
35. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині / М. Лозинський. – Львів: Накладом В. Бачинського, 1909. – 95 с.
36. Макарчук С. А. Галицьке москвофільство в к. ХІХ – на поч. ХХ ст. / С. А. Макарчук // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – Київ: Наук. думка, 1990. – Вип. 16. – С. 101 – 107.

37. Малкин В. Русская література в Галиции / В. Малкин. – Львов: Изд. Львов. ун-та, 1957. – 163 с.
38. Нариси історії Львова. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 437 с.
39. Нарис історії Матірнього товариства “Просвіти” і огляд просвітних товариств у Канаді. – Вінніпег: Накладом укр. тов.-ва читальні “Просвіти”, 1968. – 380 с.
40. Мончаловскій О. А. Живые вопросы / О. А. Мончаловскій. – Львовъ: Изъ типографіи Ставропигійскаго Института, 1900. – 86 с.
41. Пашаева Н. М. Неизданная переписка Д. И. Зубрицкого / Н. М. Пашаева // Славянский архив. Сб. статей и материалов. – Москва: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 179 – 186.
42. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2008. – 204 с.
43. Плекан Юрій. Перший досвід парламентаризму: українці – депутати австрійського парламенту та галицького крайового сейму (1848 – 1918). Довідник / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2012. – 140 с.
44. Писання М. Шашкевича // Збірник філол. секції НТШ. – Львів: Накладом НТШ, 1912. – Т. ХІV. – 294 с.
45. Романенчук Б. Літературна Коломия / Б. Романенчук // Коломия й Коломийщина. – Філядельфія: Накладом НТШ, 1988. – С. 200 – 203.
46. Українська Загальна Енциклопедія: книга знання: у трьох томах. – Львів – Станіслав – Коломия: Вид – во “Рідна школа”, 1930 – 35. – Т. 2. – 487 с.
47. Учреждения Западной Украины до воссоединения её в едином Украинском Советском Социалистическом государстве. Справочник. – Львов: Изд-во львов. ун-та, 1955. – 179 с.
48. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / І. Франко // Записки НТШ. – Львів: Накладом НТШ, 1913. – Т. 115. – Кн. 3.
49. Франко І. Сумна історія крилошанського банку і його так званої санації / І. Франко // Твори у 50-ти томах. – Київ: наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 3. – С. 429 – 437.
50. Франко І. Дещо про польсько-українські відносини / І. Франко // Твори у 50-ти томах. – Київ: Наук. думка, 1984. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 258 – 279.
51. Тершаковець М. Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. / М. Тершаковець. – Львів: накладом НТШ, 1907. – 301 с.

52. Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х роках XIX ст. / С. М. Трусевич. – Київ: Наук. думка, 1978. – 165 с.

Summary

The article deals with the origin, formation, development and expansion of moskofilstvo in Galicia in the middle of the 19th century. It tells about moskofil relationships with other leaders of socio-political and cultural organizations of the region. The Russian and Austrian governments impact for the development and change of foreign policy of moskofils, their activity in Galicia and Austria-Hungary representative bodies.

Key words: Galicia, Austria, Russophilism, Greek Catholic clergy, paganism, moskofily, Russia, Galician autonomy, seym.